

Cornelia Isler-Kerényi

Károly Kerényi — prisilni emigrant v evropsko klasično izobraženstvo

Prosili so me, naj predstavim življenje in poklicno pot svojega očeta za potrebe projekta, ki raziskuje položaj klasičnih študij v vzhodnoevropskih državah med desetletji sovjetske nadvlade. To se lahko zdi protislovno, saj moj oče v teh letih ni živel na Madžarskem, temveč v Švici. In vendar bi bila brez sovjetske nadvlade njegova poklicna pot precej drugačna. Ostal bi v svoji matični državi ter v polni meri sodeloval v madžarskem akademskem in kulturnem življenju. Toda kar se je zgodilo, je bil pojav, značilen za obdobje med letoma 1947 in 1989, ko se je vzporedno s posameznimi nacionalnimi kulturaми razvila evropska kultura emigracije.

ŽIVLJENJE

Károly Kerényi se je leta 1897 rodil v meščansko družino v Temišvarju na Madžarskem (mesto je od leta 1920 del Romunije). Njegov oče je izhajal iz kmečke družine s starimi koreninami na Švabskem in je bil poštni uradnik. Njegova mati je prihajala iz madžarske družine.¹ Srednjo šolo je obiskoval v Aradu, klasično filologijo pa je študiral v Budimpešti, kjer je leta 1919 uspešno zagovarjal svoje doktorsko delo o Platonu in Longinu. Naslednje leto je začel s poučevanjem latinščine in grščine na srednji šoli.

Med letoma 1921 in 1926 je večkrat potoval v Italijo, v Grčijo in še zlasti v Nemčijo, kjer je obiskoval nekaj predavanj Ulricha von Willamovitzja in Eduarda Nordena v Berlinu, a se je bolj zbližal s Franzom Bollom v Heidelbergu

¹ Aldo Magris, *Carlo Kerényi a la ricerca fenomenologica della religione* (Milano: Mursia, 1975), 55 in nasl.

ter z Ottom Weinreichom v Tübingenu.² Pod njunim pokroviteljstvom, zlasti pod Bollovim, je končal svoje prve vidnejše raziskave o grškem romanu in jih leta 1927 objavil v knjigi z naslovom *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung*. Zaradi te publikacije je smel poučevati zgodovino antične religije na Univerzi v Budimpešti. Prvi položaj, ki ga je kot redni profesor zasedal, je bil položaj predstojnika klasičnih jezikov na Univerzi v Pécsu na jugozahodu Madžarske. To mesto je imel od leta 1934 pa vse do 1941. Od tam se je preselil na Univerzo v Szegedu, ki je bila dosti bolj oddaljena od Budimpešte ter brez knjižnice, ki bi omogočala poglobljeno raziskovanje. Do selitve je prišlo, ker je Kerényi nasprotoval reakcionarni in nacionalistični usmeritvi režima admirala Miklósa Horthyja.

Leta 1942 je Horthy na mesto predsednika vlade imenoval Miklósa Kállaya. Kállay je bil probritanski konservativec, ki je nameraval spremeniti pronemško usmeritev madžarske vlade. Prišlo je celo do tajnih pogajanj, ki bi morebiti lahko vodila do tega, da bi se Madžarska ločila od nemško-italijanske osi ter se zbližala z Anglijo in Združenimi državami. Sekretar ministra za zunanje zadeve je prosil več znanih madžarskih intelektualcev, ki so bili znani po sovražnem odnosu do germanofilskega režima in so jih kot učenjake na Zahodu zelo spoštovali, naj preživijo leto dni v eni od zahodnih prestolnic. Ponudil jim je diplomatski status, njihova edina zadolžitev pa bi bila, da bi v tujini neformalno zastopali liberalno Madžarsko. Med njimi je bil tudi Kerényi. Njegove raziskave o mitologiji, še zlasti njegova zbirka esejev z naslovom *Apolon*, ki je izšla v nemščini leta 1937 v Amsterdamu, je pritegnila pozornost evropskega bralstva, med drugim tudi švicarskega psihologa Carla Gustava Junga. Dejansko je bil Kerényi po letu 1941 večkrat povabljen k sodelovanju na interdisciplinarnih srečanjih v Asconi v italijansko govorečem delu Švice; zato je ponudbo madžarske vlade sprejel ter postal kulturni ataše v Bernu. Vztrajal je edinole pri tem, da bo bival v kantonu Ticino namesto v Bernu ter da bo s seboj pripeljal svojo drugo družino — mojo mater, mojo sestro in mene, ki sem bila tedaj še dojenčica. Njegova prva žena in dve hčerki iz prvega zakona so ostale na Madžarskem.

Kerényi je prišel v Švico 16. aprila 1943. Meseci, ki jih je tam preživel, so bili med najsrečnejšimi in najbolj plodovitimi v njegovem življenju; čeprav so se pozneje izkazali za kratko epizodo, so imeli velik vpliv na njegovo prihodnost. Malo pred koncem leta, ki naj bi ga družina Kerényi prebela v Švici,³ 19. marca 1944, je Madžarsko okupirala nemška vojska, vzhodnemu delu države pa se je že bližala sovjetska zasedba.⁴ Budimpešta je doživela silovito bombardiranje ter postala prizorišče krvavih spopadov med Sovjeti in pronacistični-

2 Albert Henrichs, »Der antike Roman, Kerényi und die Folgen«, v: *Neuhumanismus und Anthropologie des griechischen Mythos*, ur. Renate Schlesier in Roberto Sanchiño Martínez (Locarno: Rezzonico Editore, 2006), 62 in nasl.

3 M. Laura Gemelli Marciano, »Kerényi e la Svizzera: Frontiere fra letteratura e filologia«, v: *Neuhumanismus und Anthropologie*, 172.

4 Magris, Carlo Kerényi, 116.

mi skrajneži, ki so bili pristaši Szálasijeve vlade. Januarja 1945 je bilo Kerényijevo stanovanje uničeno, njegovo knjižnico in arhiv s korespondenco so raznesli. Še bolj tragična je bila aretacija njegove druge hčere, osemnajstletne Grácije. Prijeli so jo marca leta 1944, ker je na okna univerze pisala protinemška gesla. Deportirana je bila v Nemčijo, kjer je bila zaprta v več koncentracijskih taboriščih, tudi v Auschwitzu. Poldrugo leto kasneje so jo hudo bolno izpustili. Zanj je posredoval bodisi Kerényijev nemški kolega Franz Altheim⁵ bodisi predsednik švicarskega Rdečega križa Carl Jacob Burkhardt.⁶ Obenem je družini moje matere, ki je bila judovskega porekla, grozilo, da bo postala žrtev rasnih preganjanj, ki jih je podpirala nova pronacistična vlada. Starši in brat moje matere so imeli srečo, da so ušli najhujšemu, velik del družine ter več prijateljev mojih staršev pa so umorili.

Posledica tega političnega vrenja je bila, da je Kerényi izgubil ne le svoj diplomatski status, pač pa tudi svoj dohodek. Postal je zgolj še en politični begunec v Švici. Zanj je posredovalo več njegovih madžarskih prijateljev, ki so se v Švici že uveljavili, med drugim tudi Carl Gustav Jung, tako da so mu med letoma 1945 in 1947 ponudili akademsko mesto na Univerzi v Baslu, kjer je poučeval madžarski jezik in kulturo.⁷

Leta 1947, ko je bilo še nekaj upanja na demokratično prihodnost Madžarske, so ga imenovali za člana Madžarske akademije znanosti. Novembra tega leta se je vrnil na Madžarsko; imel naj bi nastopni govor na konferenci,⁸ poleg tega je resno pričakoval, da bo zasedel stolico za antično zgodovino na univerzi v Budimpešti.⁹ Toda politični položaj se je naglo spreminjal. Komunistična partija, ki je skupaj s socialnimi demokrati in kmečko stranko sestavljala novo demokratično vlado, je s podporo Sovjetske zveze prevzemala ključne položaje na vseh področjih. Sledile so pritlehne intrige, zlasti kraja in tendenciozna objava pisem, ukradenih iz Kerényijevega arhiva; s tem so hoteli ljudi prepričati, da je bil Kerényi nacistični agent. Marksistični filozof György Lukács in njegovi sodelavci so v časopisju objavljali obrekljive članke.¹⁰ Kakor koli že, Kerényi je v zadnjem hipu spoznal, da ni nikakršne možnosti, da bi sodeloval pri obnovi demokratične Madžarske, ter je zapustil državo, tokrat namenoma in za vedno.

Njegova ocena položaja je bila povsem točna. Sama sem to spoznala šele nedavno, ko sem iskala vire za pričujočo študijo. Naj navedem leta 1999 objavljeno pričevanje Jánosa Györgyja Szilágyija, mednarodno uveljavljenega

5 Zgodovinar, 1898–1976; glej Volker Losemann, »A Dioskurosok: Franz Altheim és Kerényi Károly; Egy barátság szakaszai«, v: *Mitológia és humanitás: Tanulmányok Kerényi Károly 100. Születésnapjára*, ur. János György Szilágyi (Budimpešta: Osiris Kiadó, 1999), 122 in nasl.

6 Zgodovinar in diplomat, 1891–1974.

7 Gemelli Marciano, »Kerényi e la Svizzera«, 173 in nasl.

8 Do te konference nikoli ni prišlo; Losemann, »A Dioskurosok«, 132; Szilágyi, *Mitológia*, 155, op. 19.

9 Szilágyi, *Mitológia*, 92 s.; Magris, *Carlo Kerényi*, 188, trdi, da je bilo to predstojništvo mitologije, kar se zdi povsem neverjetno.

10 Magris, *Carlo Kerényi*, 119; Szilágyi, *Mitológia*, 93 in nasl.

arheologa in enega zadnjih študentov mojega očeta, ki je kljub svojim devetdesetim letom še vedno dejaven pri Muzeju upodablajočih umetnosti v Budimpešti:

Jeseni 1953, ko je po Stalinovi smrti z vlado Imreja Nagya in s Hruščovovim vzponom na oblast zavladalo nekoliko bolj sproščeno ozračje, sem v neki restavraciji v Sofiji kósil skupaj z Györgyjem Alexitssem. Nekdanja ideološka vročica se je plegla in Alexits se je tedaj izkazal za sproščenega in odkritega sogovornika.¹¹ Želel je celo, naj ga poučim o položaju klasičnih študijev na Madžarskem. Povedal sem mu, da je prisilna emigracija Kerényija in Alföldija klasični skupnosti zadala smrtni udarec in da ne morem razumeti, zakaj tema učenjakoma kljub njunim očitnim protifašističnim stališčem in odličnemu mednarodnemu ugledu niso ponudili profesure na univerzi, medtem ko so take položaje brez zadržkov ponujali povprečnim kandidatom z milo rečeno vprašljivo politično preteklostjo ... Nazadnje sem zastavil vprašanje, ki sem ga imel za retorično: »Kateri bebec je sprejel to odločitev?«¹² Alexits je odgovoril le: »To sem bil jaz.« Nato je nadaljeval: »Glej, z ostalimi ni bilo težav, imeli smo jih pod nadzorom, ampak pri Kerényiju in Alföldiju so bile stvari drugačne. Zaradi mednarodnega ugleda ju ni bilo mogoče na silo utišati. Ker smo poznali njune dejavnosti in njuni osebnosti, smo bili obenem prepričani, da se nam nikakor ne bosta pridružila in da nas ne bosta nehala kritizirati. Poleg tega ni bilo nikogar enakega kalibra, ki bi se lahko z njima pogajal.« Samomorilski eksperiment [za klasično filologijo na Madžarskem] se je nadaljeval.

Odtlej je bilo prepovedano ne le objavljati Kerényijeva besedila, ampak tudi izgovarjati njegovo ime. Kerényi ni imel izbire. Njegova najbolj pereča težava je bila, kako nahraniti družino, saj so bili njegovi poskusi, da bi dobil univerzitetno službo v Rimu ali pa v Švici, neuspešni. V Italiji je novi zakon o visokem šolstvu prepovedoval poučevanje tujim državljanom,¹³ v Švici pa je bila težava v velikem nezaupanju — in nemara tudi v zavisti — njegovih kolegov filologov.¹⁴ Dejansko je Kerényi, ki je že pred vojno veljal za karizmatično osebnost, s svojimi predavanji želel velike javne uspehe. Toda po drugi strani si je psihologija takrat šele prizadevala, da bi bila priznana kot akademska disciplina, ljudje pa so vedeli za Kerényijev odnos z Jungom. Na univerzi v Zürichu ni bilo niti ene univerzitetne stolice za psihologijo; sam Jung je predaval na politehnikih, ne na univerzi. Kljub vsemu pa je bil ključni razlog za nezaupanje filoloških kolegov drugačen. K temu se bom kmalu vrnila.

Kerényijev življenjski slog ni bil nikoli razkošen; finančni viri njegove družine so bili omejeni na dohodek od poučevanja mitologije na Institutu

11 Znan komunistični matematik; leta 1947 je bil vladni sekretar na Ministrstvu za izobraževanje.

12 Szilágyi je namesto besede »bebec« zapisal tri pike!

13 Natale Spineto, »Károly Kerényi e gli studi storico-relegiosi in Italia«, v: *Neuhumanismus und Anthropologie*, 189 in nasl.

14 Gemelli Marciano, »Kerényi e la Svizzera«, 175 in nasl.

za psihologijo, ki ga je v Küsnachu blizu Züricha leta 1948 ustanovil Jung, in na raziskovalno štipendijo, ki mu jo je leta 1947 podelila Fundacija Bollingen ameriškega para Mary in Paula Mellona. Namen te štipendije je bila podpora raziskavam in objavi vrste monografij o božanstvih klasične grške religije.¹⁵ Kerényi je v kantonu Ticino živel vse do smrti 14. aprila 1973.

DELA

Seznam Kerényijevih znanstvenih knjig bi se nemara lahko začel z njegovimi monografijami o grških bogovih: *Hermes, der Seelenführer* (1944), *Prometheus* (1946), *Töchter der Sonne* (1947), *Asklepios* (1948), *Die Jungfrau und Mutter der griechischen Religion: Eine Studie über Pallas Athene* (1952), *Eleusis* (1960), *Zeus und Hera* (1972), *Dionysos: Urbild des unzerstörbaren Lebens* (1967). Širši javnosti je najbolj znano delo *Greek Mythology*, prevedeno v več jezikov. Izšlo je v dveh zvezkih (1951–1958): prvi je posvečen bogovom in izvorom človeka, drugi herojem. Ta študija ima več zanimivih vidikov. Vsak odsek je opremljen z antičnimi viri; ker so ti zelo raznoliki, je predstavljenih več različic vsake zgodbe. Avtor si ne izbere zgodbe, ki bi bila zanj verjetnejša kot ostale. Tako bralec nemudoma doume, da grška mitologija ni zaprt in zaključen sistem, ampak je posameznik soočen s fluidno in spreminjajočo se snovjo. Več njegovih del je posvečenih teoretskim razglabljanjem o antični religiji in mitologiji ter vprašanju virov: *Apollon* (1937), pa tudi *Die antike Religion* (1940), *Miti e misteri* (1950), *Pythagoras und Orpheus* (1950), *Umgang mit Göttlichem* (1955), *Griechische Grundbegriffe* (1964). Do danes ostaja najbolj brano delo *Einführung in das Wesen der Mythologie* (1942), ki vsebuje razprave Kerényija in Junga. Ne pozabimo tudi na številna besedila osebnega značaja, kot so zasebni dnevniki, popotni zapisi ter korespondenca, med drugim s Thomasom Mannom in Hermannom Hessejem. Vse to sodi k drugi polovici Kerényijevega življenja. Seznam njegovih ključnih besedil, napisanih v madžarščini v letih pred njegovim izgonom,¹⁶ je sestavil János György Szilági ter ga leta 1984 objavil v Budimpešti skupaj z izborom najbolj reprezentativnih razprav.¹⁷ Seznam se začne z letom 1918, ko je bil Kerényi star enaindvajset let, z razpravo o najprimernejših načinih prevajanja grške poezije v madžarščino ter z dvema knjižnima recenzijama, objavljenima v Švici in Nemčiji.

Vzporedno s tem je tekla intelektualna izmenjava z znanstveno izvrstnimi predstavniki drugih področij, ki razen Walterja F. Otta po izobrazbi niso bili klasični filologi; med njimi si omembo zaslužijo zlasti psihologa Carl Gu-

15 Magris, Carlo *Kerényi*, 123; Gemelli Marciano, »Kerényi e la Svizzera«, 183.

16 O tem razpravlja Péter Egyed, »Origine, esistenza e 'sovrappiù' nella concezione della mitologia di Kerényi«, *Mythos* 7 (1995): 59–67.

17 *Kerényi Károly Halhatatlanság és Apollón-vallás*, ur. Géza Komoróczy in János György Szilági (Budimpešta: Magvető, 1984).

stav Jung in Léopold Szondi, etnolog Leo Frobenius, hebraista Martin Buber in Gershom Scholem ter filozof Enrico Castelli. To je bil značilen vidik Kerényijeve dejavnosti — že od mladosti se je trudil razumeti grško mitologijo in religijo kot izraz grške kulture; prek tega je skušal razumeti, v čem se je antična kultura razlikovala od ostalih civilizacij in še posebno od današnje. Njegovi akademski cilji so bili drugačni od ciljev, ki si jih je v tistem času postavljala klasična filologija. Prav nasprotno, bil je pionir na področju, ki se danes imenuje kulturna antropologija.¹⁸

RECEPCIJA

Kerényija sta vse življenje spremljala nerazumevanje in nezaupanje kolegov. Njegove interpretacije mitoloških likov in pojavov antične religije je bilo dokaj lahko razumeti, izjemno težko pa je bilo slediti njegovi teoretski argumentaciji.¹⁹ Najbolj vneti kritika je prihajala od Györgyja Lukácsa in iz levičarskih krogov. Kerényija so obtoževali, da je iracionalen, ker da se ukvarja z bogovi. Toda če citiram Gézo Komoróczyja, asirologa in hebraista na Univerzi v Budimpešti, ki navaja samega Kerényija: »Naloga raziskovalca [...] ni, da zanika iracionalno, ampak da o tem razmišlja. Raziskovalec mora biti kar najbolj odprtega duhá, to pa vključuje številne nevarnosti in številne priložnosti.«²⁰

Težko si je pojasniti, zakaj so ljudje ob očetovem načinu razmišljanja in pisanja čutili tolikšno nelagodje. Sam Kerényi je mitologijo rad primerjal z glasbo. Glasba izraža to, česar ne more nobena druga oblika umetnosti. Toda glasbe se ne dá razumeti, če zanjo nimamo občutka. Enako je z umetnostjo: če naj bo nekdo sposoben ceniti in razlagati umetniško delo, mora biti vsaj do določene mere umetnik. Prav tako se človek brez občutka za stvari onkraj človeških mejá težko ukvarja z interpretacijo grških bogov. Marksizem religije ne priznava za pomemben del kulture. Marksisti, ki jim občutek za religijo manjka, si tako ne morejo predstavljati, da lahko kdo upošteva vidike resničnosti, ki presegajo oprijemljive in snovne pojave, ne da bi pripadal določeni veri. Nekateri so dejansko prepričani, da lahko religijo in mitologijo resno vključujejo v kulturološke študije le nori in iracionalni ljudje.

Sovražnost tradicionalnih akademskih filologov do Kerényija izvira iz podobne miselnosti. V Nemčiji se je moderno filološko raziskovanje rodilo v osemnajstem stoletju kot otrok protestantske teologije. Njegova prva naloga je bilo raziskovanje bibličnih besedil v grščini in v kontekstu specifičnih zgo-

18 Schlesier in Sanchiño Martínez, *Neuhumanismus und Anthropologie*, 11: »einer der Pioniere eines aktuellen Paradigmenwechsels ... , der unter dem Vorzeichen einer programmatischen Inter- oder gar Transdisziplinarität die geisteswissenschaftlichen Gegenstände Literatur, Kunst, Geschichte, Philosophie und Religion kulturwissenschaftlich zu synthetisieren versucht.«

19 Angelo Brelich, »Appunti su una metodologia, K. Kerényi: Umgang mit Göttlichem, Göttingen, 1955«, *Studi e materiali di Storia delle Religioni* 27 (1956): 1–30.

20 Géza Komoróczy, »Út a mítoszhoz«, v: *Mitológia és humanitás*, 256.

dovinskih okoliščin.²¹ Ta očitna konfesionalna in dogmatska pristranskost je, čeprav nezavedno, vplivala na delo večine nemških filologov, med njimi celo Wilamowitza, ki je med štiridesetletnim poučevanjem v Berlinu veljal za do-yena svoje discipline in je imel zlasti v Nemčiji in v nemško govorečem delu Švice močan vpliv na poznejše generacije. Za Wilamowitzevo protestantsko mentaliteto je bilo nedoumljivo, da bi Grkom bogovi lahko predstavljali resničnost, eno izmed njihovih resnic. Nasprotno pa je Kerényi izhajal iz prepričanja, da je takšna resnica tedaj lahko obstajala — in sicer kot sestavni del grške kulture.²² Če naj bi se tej resnici približali, je bilo treba poleg besedil poseči tudi po antičnih podobah; če smo hoteli sodobnega človeka zblížati z religioznim izkustvom Grkov, je bilo treba uporabiti vsa etnološka in psihološka miselna orodja. Kerényi je upal, da bo kot preučevalec antične kulture našel protistrup, humanistično alternativo političnim in religijskim dogmam, ki so porodile toliko grozodejstev ter njegovi domovini in družini prizadejale toliko trpljenja. Kerényi ni bil iracionalen: bil je idealist.

SPISEK POMEMBNEJŠIH DEL

- 1927: *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung.*
- 1937: *Apollon: Studien über antike Religion und Humanität.*
- 1940: *Die antike Religion: Eine Grundlegung.*
- 1942: *Einführung in das Wesen der Mythologie* (s C. G. Jungom).
- 1943: *Hermes der Seelenführer: Das Mythologem vom männlichen Lebensursprung.*
- 1946: *Prometheus: Das griechische Mythologem von der menschlichen Existenz.*
- 1947: *Napleányok (Töchter der Sonne).*
- 1948: *Der göttliche Arzt: Studien über Asklepios und seine Kultstätten.*
- 1950: *Miti e misteri: Pythagoras und Orpheus.*
- 1951: *Die Mythologie der Griechen I: Götter- und Menschheitsgeschichten.*
- 1952: *Die Jungfrau und Mutter der griechischen Religion: Eine Studie über Pallas Athene.*
- 1955: *Umgang mit Göttlichem.*
- 1958: *Die Mythologie der Griechen II: Die Heroen-Geschichten.*
- 1960: *Gespräch in Briefen* (s Thomasom Mannom, 1934–1955).
Eleusis: De heiligste mysterien van Griekenland.
- 1964: *Griechische Grundbegriffe.*
- 1972: *Zeus und Hera: Urbild des Vaters, des Gatten und der Frau.*
Briefwechsel aus der Nähe (s Hermannom Hessejem, 1939–1956).

21 Cornelia Isler-Kerényi, »Diversità dell' arte greca«, v: *Koiná: Miscellanea di studi archeologici in onore di Pietro Orlandini*, ur. M. Castoldi (Milano: ET, 1999), 195–203.

22 Razlaga resnice grških bogov, kot jo je videl Kerényi, je objavljena v Cornelia Isler-Kerényi, »La mitologia e le immagini«, v: *Károly Kerényi: Incontro con il divino*, ur. Luciano Arcela (Rim: Settimo sigillo, 1999), 52.

- 1976: *Dionysos: Urbild des unzerstörbaren Lebens*.
1994–1998: *Werke in Einzelausgaben* (ur. Magda Kerényi), Klett-Cotta (Stuttgart).
1994: *Dionysos*; 1995: *Antike Religion*; 1996: *Humanistische Seelenforschung*; 1997: *Die Mythologie der Griechen I, II*; 1998: *Urbilder der griechischen Religion*.
1997: *Töchter der Sonne*.

Prevedel Matej Petrič